

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Volum I, Número 2, 2011 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI 10.2436/20.3001.02.30 | Pp. 159-175
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

L'esperit jurídic català. Del pactisme jurídic al pactisme polític

Pompeu Casanovas

Institut de Dret i Tecnologia
Universitat Autònoma de Barcelona
Cerdanyola del Vallès, Barcelona
pompeu.casanovas@uab.cat

resum

Aquest article és una curta introducció al pensament jurídic i polític català. He intentat sintetitzar al màxim els principis essencials d'un mode particular d'entendre les institucions, els sistemes jurídics i el comportament polític que és essencialment de natura històrica. Alguns investigadors, historiadors, juristes i científics polítics tracten en l'actualitat el tema tradicional del pactisme català amb un renovat interès. Aquest article és una reflexió en la mateixa direcció. Distingeixo entre 'l'esperit jurídic català' i 'l'esperit català jurídic'. Aquest darrer té els seus orígens a principis del segle XVI, es consolida durant tot el XVII, i és d'on finalment sorgeix el que és conegut com a 'pactisme polític' dels segles XIX i XX.

paraules clau

Pactisme jurídic, pactisme jurídic tardà, esperit jurídic català, esperit català jurídic, tradició jurídica catalana, imperialisme, estat modern, pensament polític espanyol, krausisme, modernisme.

1. Introducció: l'esperit jurídic català

Estrictament parlant, com que no sóc ni historiador del dret ni advocat, quan vaig llegir per primer cop el llistat de venerables i importantíssims llibres de l'Edat Mitjana i del Renaixement que constitueix el nucli d'aquesta gran exposició –els *Usatges* de Barcelona, els *Costums* de Tortosa, el *Llibre del Consolat de Mar...*–, vaig pensar que intentar introduir nou segles de pensament polític català en trenta minuts era redundant: és un exemple perfecte de la mateixa *rauxa* o *folia* que justament aquests llibres volien prevenir¹.

¹ Aquest text fou originalment escrit com a conferència convidada al Symposium *Mediterranean Mirror: Catalan Law in an International Context*, que tingué lloc el 27 d'abril de 2007 a

Tanmateix, després de reflexionar-hi una mica, vaig concloure que potser si parlés prenent una perspectiva cultural, com a ciutadà, i no pas com a expert, tal vegada podria aprofundir una mica en la comprensió d'aquests llibres antics i savis.

Així doncs, el títol que vaig escollir per a la meva conferència va ser *Legal Catalan Mind* (L'esperit català jurídic). Resultava encara poc entenedor, com Mary Ann Newman em va fer notar de seguida. En anglès, segurament sona millor l'expressió *Catalan Legal Mind* (L'esperit jurídic català)².

Allò que jo volia dir no és que els catalans tinguin un sentit o geni especial per al dret i l'estat; més aviat al contrari. En possessió d'un dret fràgil, sense estat, l'ombra de l'estat ha esdevingut amb el temps un dels trets més característics de les pautes catalanes de comportament: *l'esperit català jurídic*. I no penso que això sigui un fenomen modern: el podem retrotraure a principis de l'Edat Mitjana, al pactisme medieval, a la defensa de la llibertat personal, a la importància dels contractes, a la voluntarietat del diàleg i de la dialèctica com a forma de pensament polític, al desgrat i rebuig de l'*imperium* i del poder absolut del rei.

Podríem començar tal vegada per assenyalar la qualitat de ressonància al mateix temps precisa i metafòrica del català com a llengua, que és d'origen llatí, però enriquida a partir de l'experiència de la gent i de totes les llengües parlades i escrites de l'àrea mediterrània (provençal, alemany, àrab, francès, italià...). Sovint, de forma sorprenent, la llengua catalana és una eina poderosa per pensar de forma racional, i també per transmetre al mateix temps estats emocionals.

El gran crític i escriptor Rafael Cansinos Assens (1882-1964), que havia nascut a Sevilla però que visqué quasi tota la seva vida a Madrid, on finalment va morir, forneix un exemple perfecte d'aquesta qualitat ambivalent. Un dels seus amics, Josep Subirà, li va fer conèixer la traducció d'un llibre sobre la infantesa dels gitanos escrit pel poeta Juli Vallmitjana (1873-1937). El volum fou traduït al castellà amb el títol diàfan de *Vidas de niños*, i a Cansinos li va agradar molt. El

---

l'Elmer Holmes Bobst Library, de la Universitat de Nova York. N'he refet i traduït de l'anglès el contingut original per a la seva publicació, però he d'advertir al lector dues coses: (i) he procurat mantenir el seu to oral, (ii) el text es dirigeix a lectors no avesats a la literatura política i jurídica catalana i, per tant, conserva també el seu caràcter introductor. Tanmateix, ha estat refet en el marc de reflexió obert pel Llibre Blanc de la Mediació a Catalunya i pels projectes de recerca de l'IDT sobre el diàleg com a font de dret. Vegeu <http://www.llibreblancmediacio.com>, i P. Casanovas (2011a).

2 El joc de paraules és fins a cert punt intradueïble. Per tant, el títol de l'article en versió anglesa és el mateix que el de la conferència original, però no així el títol de la versió catalana.

que li va desagradar, però, fou el títol original del llibre en català: “Com comencem a patir”. “¿Cabe algo más lastimoso que el título de este libro –Cómo empezamos a sufrir– floración epigráfica de toda una filosofía?” [Cansinos (1925)1998: 203].

És millor que tinguem en ment aquesta *floració epigràfica* del *pathos* filosòfic quan ens trobem amb alguns termes medievals, per tal com els mots polítics i jurídics poden constituir una expressió de l'experiència directa de coses, funcions i fets. Així, el reial expert en finances s'anomenava *Mestre racional* (*magister rationalis*). L'*Any de plor* no és una metàfora, sinó l'estatut jurídic de les vídues, el nom d'una institució que segons l'antic dret civil tenia un any de vigència després de la mort del marit. *Sometent* –la crida a les armes per defensar la ciutat– vol dir exactament el que significa: *so emetent*. El *mostassaf* no es refereix a cap musulmà, sinó al recaptador de taxes municipals del mercat. En llenguatge jurídic català antic, una demanda no era una *demanda*, sinó un *clam*. I *pràctic* és el nom que rebia l'advocat.

2. Pactisme medieval i pactisme tardà

La llengua sola no fa el dret, però aquesta manera acolorida de parlar i de pensar dona pistes sobre la seva natura i contingut: el dret pertany i roman molt a prop de l'experiència i de la vida quotidiana de la gent. L'esperit jurídic català –almenys tal i com ha estat descrit per Tomàs Mieres (1400-1474), Lluís de Peguera (1540-1610), Antoni d'Olibà (1560-1620), Joan-Pere Fontanella (1576-1649), Joan-Pau Xammar (1593-1666) i d'altres juristes dels segles XV, XVI i XVII³–ha de ser entès com a raonable, orientat de baix a dalt, basat en l'experiència, flexible (variable segons les circumstàncies) i proper als camps professionals (especialment els mercaders i a tota mena d'artesans)⁴.

Potser hauríem de subratllar en aquest punt com els diferents estaments tenien el deure de dialogar entre si, i com d'aquesta manera limitaven el poder del monarca. En la tradició acadèmica catalana això és conegut com a *pactisme jurídic*, el qual estableix el valor jurídic dels pactes polítics per sobre de la forma normativa del dret purament prescriptiu⁵.

3 Per una síntesi biobibliogràfica dels juristes catalans antics cf. Baró i Queralt (2009). Un panorama general, esbiaixat, a Elías de Tejada (1948, 1963-65). Elías feia filosofia política a través de la història: contra Europa i per a “las Españas”. Però el seu coneixement de la història intel·lectual jurídica catalana era directe. Ja en el segle XV, “Cataluña es una nación con vivir propio dentro del conjunto de los pueblos españoles” (1963: .42).

4 Vid. Maspons i Anglès (1932). El “sentiment jurídic” ja fou subratllat per Cots i Gorchs (1955).

5 Sobre el pactisme jurídic en la història de Catalunya, vid. J. Sobrequés i Callicó (1982). Sobre-

A principis del segle XI, el dret feudal –*Dieu et mon droit*, la declaració subjectiva de poder– es limita per la recepció dret romà. *Jurisdictio* significa que el poder del rei equival a la creació de la llei, però pel mateix acte performatiu, el rei és limitat pel dret a partir del qual ell l'ha pogut crear i transmetre al poble. Per damunt del rei *et son droit* hi ha el dret natural (racional) i el diví.

El pactisme jurídic, doncs, pot ser explicat de la següent manera: la presència d'aquesta mediació permetia el naixement d'obligacions entre la *potestas* del monarca i els seus súbdits, els quals romanien originalment lliures per assumir l'acord. Així, tots els deures i obligacions havien de ser assumits mitjançant una llei negociada, un acord formal i mutu, un *pacte*.

In Cathalonia rex solus non condit leges, sed rex cum populo, et eis adstringitur etiam rex sicut caeteri, et eius iurat se observatarum in ingressu sui regiminis in uim (Fontanella, 1662, Dec., cap. 65, n.2.): “A Catalunya, el rei no legisla sol, sinó amb el poble, i les lleis obliguen el rei tant com el poble, i des que són promulgades, el rei jura el seu compliment, i les lleis no solament l'obliguen a ell, sinó també les persones a qui pot haver delegat la seva autoritat”⁶.

Aquesta posició té diverses conseqüències: (i) tractant-se de lleis i regulacions públiques, el sobirà ha de negociar (*legislació paccionada*); (ii) la justícia ha de ser administrada mitjançant regles procedimentals compartides (justícia paccionada amb cognició de causa *per directum*); (iii) els subjectes no estan obligats per cap tipus de voluntat del rei (*immunitas plebis*), (iv) *Ius oritur ex facto* (Fontanella, 1662); ‘el dret prové dels fets’; (v) el costum preval per sobre d’altres fonts de dret: *tollit legem* (Socarrats, 1556): (a) *pacte és llei*, (b) *tracte és tracte*, (c) *tractes rompen lleis*; (vi) la llei no obliga i no pot ser aplicada en els casos que sigui contrària a l’equitat o a la raó natural. El dret, així, *emergeix* o, per usar un terme de la filosofia contemporània, *sobrevé* (*supervenies*) a partir de la consciència natural que l’aplicació de la llei és correcta.

El jurament dels jutges catalans sota Pere II (Const. vol. I ll. 1, ti. 48, llei 8, 1283) feia: ... *e los plets qui vendran en mon poder espatxaré, de mon poder, com pus tost poré, segons Dret e rahó*. La sentència del jutge havia de ser donada “segons el dret i la raó”, no segons la llei sola. Això és proper al principi del *common law* del *due process of law* establert en la Magna Carta britànica del 1215, i va fins i

---

qués sosté que aquest tipus de pactisme era una pràctica política a tot arreu del país. La primera formulació d'aquest principi es troba a *El llibre Dotzè del Crestià* (1385–86) de Francesc Eiximenis. Vid. per una discussió tècnica Vallet de Goytisolo (1980a, 1980b). Contra aquesta interpretació, Lalinde Abadía (1980). Per una discussió general sobre els fonaments teològics i filosòfics, vid. Legaz Lacambra (1980).

tot una mica més lluny, però certament va més enllà del modern principi de legalitat i de l'estat de dret.

Almenys en dues ocasions diverses, al 1251, amb Jaume I, i al 1639, les Corts Generals van rebre una proposició per abolir la legislació mateixa com a forma de govern, en benefici del *seny natural* dels jutges (el “seny natural”: *suo omnino sensui et naturali rationi*).

Què podem extreure d'aquests principis jurídics? Es tracta de dret medieval antic, això és clar, i faríem bé de no idealitzar-lo: com en totes les societats medievals mediterrànies a Europa, l'esclavatge, la pirateria i la violència estamental existien a Catalunya. Els contractes marins catalans (e.g. el *contracte de noliatge*) contenien sovint clàusules de pirateria, i els llargs conflictes entre estaments a Barcelona durant els segles XIV i XV (*La Busca vs. La Biga*) van propiciar finalment el pogrom contra el call jueu al 1391 (Carrère, 1971). Tanmateix, el dret català era principalment un dret per als ciutadans –per a tots, no només per als *ciutadans honrats*⁷ de La Biga–, contenia les regulacions per als mercaders a la ciutat, on l'acord entre el rei i el poble exclòia i limitava el dret gòtic, feudal, que existia al camp i terres dels barons i, conversament, integrava l'església (*el braç eclesiàstic*).

Hi ha un consens general entre els juristes i historiadors del dret –e.g. Ferran Valls i Taberner, Francesc Maspons i Anglasesell, i més recentment, Víctor Ferro i Tomàs de Montagut, entre d'altres– que el dret públic català va seguir aquests principis i hi va adaptar les seves institucions des del segle XII al XVIII, quan Felip V va abrogar-lo conjuntament amb la supressió dels privilegis i l'abolició del Consell d'Aragó (1706) i amb el Decret de Nova Planta (1714-16)⁸.

Els historiadors han proposat recentment algunes distincions entre el pactisme medieval, renaixentista i tardà. Antoni Simon (2007: 29), seguint Skinner (1978), vincula el pactisme a l'assignació de la sobirania i el sintetitza d'acord amb tres grans línies de pensament: (i) *monàrquica*, la qual concentra la sobirania en la figura del *princeps* (el rei); (ii) *sobirania corporativa* o la sobirania compartida entre el rei i la comunitat; (iii) i la *sobirania popular*, on el poder de la comunitat preval per damunt del rei.

El *pactisme tardà* s'origina a Catalunya a principis del segle XVI, i segueix especialment durant el segle XVII en funció de l'emergència i desenvolupament del pensament dels advocats i juristes professionals. Aquesta eclosió d'avocats que pertanyien a institucions com la *Reial Audiència* substitueix en

7 Vid. sobre l'estatut jurídic i privilegis de ciutadans honrats i donzells, Bajet Royo (2001).

8 Vegeu Víctor Ferro (1986), Tomàs de Montagut et al. (2001).

part l'absència de pensadors polítics en sentit estricte. Tractaré aquest tema més endavant.

M'agradaria defensar que, dit a l'engròs, el pactisme jurídic constitueix també, ultra el seu naturalisme, una mena d'antic realisme jurídic europeu. Em concentraré ara en la sobirania i els orígens de la teoria de l'estat.

3. El dret de l'estat modern

A França, Jean Bodin (*Les six livres de la République*, 1576) i, al segle següent, Jean Domat, el jurista de Lluís XIV, (*Les loix civiles dans leur ordre naturel. Traité des Loix*, 1680) van posar els fonaments per a la sobirania il·limitada del rei assumida per les monarquies absolutes. L'estructura que van proposar era simple, però molt efectiva, per tal com estava basada en el sil·logisme aristotèlic i en la renovació de la teologia política de Tomàs d'Aquino. En síntesi: l'estructura de l'estat depèn de normes, i la implementació i aplicació del dret significa que els individus han d'observar obediència sota el seu poder. La *raison écrite* de Domat seguia una sola direcció: assegurar el poder absolut del monarca mitjançant l'ús de figures del dret romà i la seva identificació amb els principis cristians i el dret natural. L'equació funcionava, puix que el dret del monarca es pressuposava a l'ensem racional, cristià i natural⁹.

Això ens ajuda a veure el nucli del problema: ja no era possible establir un diàleg amb la llei o amb el poder sota els auspicis jurídics, ans el que calia només era acomplir amb el dret. Els humanistes es van oposar fermament a aquestes teories. Durant el segle XVI, Erasme, Rudolph Agricola i Joan-Lluís Vives van emprar raons teològiques per fer-ho. Seguint tant la via de la retòrica grega i llatina com l'obra de J. Sturm, Pierre de la Ramée (Ramus) concep en la seva *Dialectica* (1555) un model força interessant on el raonament es divideix en dues parts: *inventio* i *iudicium*. La *inventio* és la part tòpica, on els interlocutors, els escriptors, escullen el contingut i l'objecte del seu discurs¹⁰. El *iudicium* correspon només a la part deductiva i mecànica del sil·logisme ('proposició', en diríem avui). Tanmateix, en el raonament jurídic, la primera part d'aquest recorregut cognitiu va desaparèixer durant els segles successius. Segons les teories del poder absolut, els jutges, els magistrats i agents de l'autoritat han d'implementar

9 Vid. Sobre la significació de Jean Domat per al dret públic francès, André-Jean Arnaud (1969).

10 Vegeu sobre l'estructura del treball de Ramus, Walter J. Ong [(1958) 2004] i, a casa nostra, Andreu Grau i Arau (1998).

i aplicar la llei i no pas dialogar, parlar i discutir sobre les normes, regles o decisions que afecten els subjectes de dret.

El ramisme exercí un influx considerable a Anglaterra i Europa central. Però Pierre de la Ramée, que era hugonot i fou una de les víctimes de la nit de Sant Bartomeu (1572) mai no va penetrar en el pensament català¹¹. Altres doctrines provinents de França –com el Jansenisme i la *Logique de Port Royal*– que tractaven els temes de llenguatge, el raonament, i la llibertat d'expressió i de pensament, van ser tallades de soca-rel durant el segle XVII emprant la violència, si calia. Les monarquies absolutes es van recolzar en el catolicisme i la teologia política.

Això val especialment per a Espanya i els pensadors espanyols després del 1492 i el descobriment d'Amèrica. Al segle XVI, en el context de la denominada *Segona Escolàstica Espanyola*, florí l'Escola de Dret Natural de Salamanca. Pensadors com Francisco de Vitoria, Domingo de Soto i Francisco Suárez –molt important aquest també des del punt de vista ontològic– van haver de tractar problemes com els dels límits del poder imperial, el bon govern, el dret de guerra, i les relacions entre l'emperador i el papa. Ras i curt, proporcionaren a Carles V i Felip II una nova teoria de l'estat, perquè per primera vegada a Europa, el seu pensament es referia a un món global, adquirint així una dimensió universal. Vitoria, Suárez, Vázquez de Menchaca, i Bartolomé de las Casas, especialment, van tractar de limitar i establir fronteres clares per aquest poder, és a dir, el van contemplar de fit a fit.

Tornem a Catalunya: aquesta universalitat és justament allò que manca als escriptors i juristes catalans del segle XV, XVI i XVII. Vicens Vives ho va palesar vívidament en un llibre que fou molt llegit (*Notícia de Catalunya*, 1954). Vicens esmerçà fins i tot una metàfora forta per assenyalar-ho: el poder és vist com un minotaure, i els catalans patien d'*impotència coercitiva*; no podien mirar-lo de cara. Era el moment de Castella.

Això no obstant, com mostren alguns estudis i biografies recents, el nombre d'advocats i juristes catalans no va parar de créixer en nombre i influència, i foren integrats en l'elit de nobles i la bona societat de Barcelona¹². Tenien,

11 Barcelona no fou mai un centre de pensament humanista. Miquel Batllori [(1956) 1995: 83], seguint Bataillon, només cita a Miquel Mai com una figura menor de l'erasmisme del segle XVI, però n'ofereix també una explicació: la Inquisició, com a extensió del poder imperial, estava particularment atenta a Barcelona.

12 Cf. Sobre aquest creixement i integració: Amelang (1987); sobre Joan Pere Fontanella: Palos (1996); per a una visió de conjunt: Baró i Queralt (2009).

almenys, categoria de *ciudadans honrats*, tal i com especifica Joan Pau Xammar (*De officio judicis et advocati*, 1639).

Val la pena esmentar també les tensions conegudes amb el nom de *plets de sobirania*, que van començar a principis del segle XVII. Les institucions monàrquiques vinculades al poder del rei (Consell d'Aragó, Virrei, Audiència) i les institucions d'abast més territorial (Braços, Diputació, Consell de Cent) competien entre si i maldaven per mantenir la seva influència¹³. Es tractava, tècnicament, d'un treball per a juristes i advocats que tanmateix *no podia* reptar el poder espanyol únicament amb la llei de la terra (les *constitucions*). En sentit ample, el formalisme jurídic substitueix la força política real. És la imatge que ofereix Josep Fontanella, el fill de Joan Pere, arrossegant-se per Münster, al 1648, d'ambaixada en ambaixada, i patint en carn pròpia la humiliació i la derrota en ocasió de la signatura del Tractat de Westfàlia (Busquets, 2001).

Tanmateix, no n'hi va haver prou amb l'or americà per convertir Espanya en un país que es pogués sustentar a si mateix. Hi hagué fam, pesta i guerra. Des del segle XVI, Castella va patir nou guerres i Catalunya, onze. Com a resultat, l'estructura interna de l'estat –per bé que oficialment activa– va ser incapaç d'integrar totes les terres d'Espanya en un sol país (això inclouria Portugal, Catalunya i el País Basc). Així, “quan va arribar el moment de modernització (segles XVI a XVIII), l'Estat era massa maldestre, ineficient, i parasitat per massa organismes i cossos perquè tingués lloc” (Giner, 1984: 5). També podríem tenir en compte que les lluites no s'esdevenien entre entitats abstractes –com “Catalunya” o “Castella”– sinó entre òrgans i poders polítics que actuaven des de dalt, i, molts cops, sobre la gent corrent¹⁴.

Des del 1640 al 1700, el paisatge històric ofereix un cúmul d'identitats i contraidentitats, en expressió d'Oscar Jané, maldant entre dos estats absoluts, Espanya i França, enmig d'una guerra contínua que es desenrotllà en terres catalanes. El problema, especialment als Pirineus i a la Catalunya Nord, no era, doncs, si els catalans eren espanyols o francesos, o ambdues coses successivament, sinó sobreviure en aquestes condicions. Hyacinthe Rigaud, el pintor de cort de Lluís XIV, autor del famós retrat del Louvre, era nascut a Perpinyà. Oscar Jané (2006) ens recorda que el seu nom era en realitat Jacint Rigau. Això podria constituir una metàfora prou expressiva de l'ambigüitat reactiva, adaptativa, oculta, de la identitat catalana entre el 1640 i el 1700, i l'avantsala del que he denominat l'esperit català jurídic.

---

13 Cf. Simon, (2007: 33 ss.).

14 Vid. Sobre el poder imperial i la seva relació amb la gent, Bosch Gimpera (1980, 1981).

4. El pactisme polític: l'esperit català jurídic

¿Quines són les característiques de la manera de pensar i actuar d'aquest nou esperit?

Penso que alguns trets del vell esperit jurídic català –pragmàtic, centrat en l'experiència, orientat de baix a dalt més que no pas a l'inrevés, raonable, flexible, cooperatiu i deliberatiu– es troben parcialment reflectits també en la vida econòmica i social dels segles XIX i XX però amb l'assumpció implícita que les coses són més tal i com són pensades i sentides, que no pas com són realment. Després de tot, ¿qui sap com realment són? Aquesta posició implica la combinació de la ficció amb la raó pràctica, la combinació d'una càlida afectivitat amb la distància mental, la coexistència d'instantos d'improvisació amb un formalisme sovint processal i exagerat, i la barreja de la reacció política amb les sobres contemporànies de l'antic pactisme jurídic, emmotllat ara sobre l'estructura legalista del pactisme tardà. És a dir, el *pactisme polític*.

El *pactisme jurídic* pot ser comprès com una forma medieval europea de realisme jurídic, en la qual interessos comunitaris com els dels mercaders, professionals i cavallers de les ciutats es combinen amb els forts vincles feudals del camp i amb la monarquia primerenca que desenvolupà la talassocràcia al Mediterrani –una expansió militar que combinava també ambdós modes d'entendre els vincles socials. En aquesta situació, el dret s'adapta als ciutadans i es filtra emprant els mitjans judicials de juristes professionals (similars als cancellers).

El *pactisme polític* pot ser comprès des del punt de vista oposat. En l'absolutisme tardà, quan la protecció i expansió directa de ciutadans, mercaders, béns i valors no és una prioritat i, ben al contrari, el poder es transforma en un objectiu polític en si mateix, la milícia i la regulació administrativa de l'estat es concentren com un privilegi de la noblesa. Els reis han de crear i mantenir exèrcits permanents i una jerarquia estable de cossos administratius per tal de gestionar aquest poder aristocràtic, extreure taxes i impostos, i mantenir el control de la població. El dret es vincula a aquesta estructura jeràrquica com la forma més pràctica d'exercir el poder de dalt a baix. Així, hi ha una situació de risc permanent per a les societats –com la catalana– que es troben en perill sota l'amenaça de forces superiors, i el *pactisme polític* és internament la via per preservar-ne i organitzar-ne millor l'homogeneïtat. El pactisme, ara, es pot explicar també externament com una via per sobreviure i adaptar-se a un ambient hostil.

Amb posterioritat a la desfeta davant les armes de Felip V, els efectes de la política de Nova Planta van ser certament devastadors per a la vida pública catalana. Sense parlament, sense tribunals independents i sense drets que no fossin sinó una pura obediència al dret del més fort, Barcelona va patir una vi-

gilància militar humiliant (la Ciutadella) i fou fins i tot privada d'universitat, en part com una mena de càstig reial, i en part per evitar futurs aldarulls a la ciutat (Batllori, 1997).

És veritat que el teixit social i econòmic de la “Catalunya vençuda”, per usar l'expressiu títol de l'obra d'Ernest Lluch (1996), tingué el temps de recuperar-se del seu passat crític¹⁵. I, de fet, les classes industrials burgeses de la Catalunya moderna van sorgir del creixement econòmic del segle XVIII, però el preu d'aquesta reacció fou la transformació de les demandes polítiques en una mena de privacitat política, jurídica i cultural.

Al segle XIX, un altre cop, la classe industrial va fracassar en el seu propòsit de construir un estat modern centrat en la noció d'Espanya com a nació comuna (Vilar, 1979). Les capes mitjanes de les ciutats espanyoles, incloent-hi Madrid, no constituïen classes burgeses relacionades amb la indústria. La revifalla de la Renaixença tingué un caràcter més cultural i polític que no pas públic i jurídic. El retorn de la universitat a Barcelona el 1837 presenta també aquest contrast: el dret públic català havia estat ja definitivament exclòs.

En absència, l'aspecte polític del dret es va concentrar en el seu vessant privat durant tot el segle, tal i com expressa amb tota claredat el *Memorial de Greuges* presentat al rei Alfonso XII el 1885:

“De la oposición de caracteres entre los dos grupos proviene también la diversidad de tendencias, instituciones, ideales en las varias regiones españolas. El carácter generalizador, el afán de predominio del castellano está impreso en cada una de las páginas de su legislación propia. Su base es la autoridad; su objetivo, la igualdad en la obediencia de la masa del pueblo. El carácter analítico catalán está asimismo impreso en cada una de las instituciones de su derecho indígena. Su base es la libertad civil; su objeto, el desarrollo relativo de las varias comarcas a que se aplica. La tendencia uniformista castellana teme hasta la prepotencia de la familia y la organiza débilmente, sobre todo al relacionarla con la propiedad, en tanto que el respeto a la libertad civil del grupo catalán le lleva a considerar la institución familiar como piedra angular de su derecho. El afán de predominio castellano tritura los bienes de los plebeyos y aglomera los de los nobles, quizá para preparar por este medio soldados y capitanes, en tanto que la legislación y costumbres jurídicas catalanas, ajenas a este afán, tienden a conservar la propiedad en la familia media

15 Vegeu, tanmateix, les observacions sobre l'existència de signes de reacció política fetes per Albareda (2007).

y contrarían su aglomeración en manos de los potentados que han de enajenar por enfiteusis.¹⁶”

El segle XIX va estar jurídicament enfocat, doncs, a la conservació del dret civil. Tanmateix, l'antic dret sobre la terra (*enfiteusí, rabassa morta, lluïisme, cabrevació...*) conjuntament amb el sistema català de successions (*hereu, llegítimes...*) conduí al conflicte permanent entre pagesos i propietaris (Salvador, 1985). Existeix un mot específic per qualificar aquest conservadorisme jurídic centrat en la defensa de la família, la propietat i els béns arrels en el camp: el *pairalisme*.

Els conflictes socials de la societat industrial catalana, sobretot tèxtils, a principis del segle XX, es poden relacionar amb aquesta situació no resolta heretada del passat on el conservadorisme i el liberalisme s'enfrontaven un a l'altre mentre l'anarquisme i el socialisme emergien amb les noves formes del treball i de l'explotació¹⁷. Probablement, Isidre Molas té raó d'afirmar que els models del pensament polític català del segle XX provenen en realitat del XIX.

Molas (1997) divideix en dos grans motlles o matrius epistèmiques els orígens del nacionalisme polític modern. Correspondrien *grosso modo* al comunitarisme polític (la nació com a comunitat, *Gemeinschaft*, centrada en les formes específiques de la cultura); i a l'individualisme polític (la nació com a *Gesellschaft*, societat d'individus que comparteixen drets i objectius polítics). Aquest esquema pot ser emprat per entendre el pensament polític català de les darreries del segle XIX —tant les obres de pensadors catòlics i eclesiàstics com Morgadas, Collell, Torras i Bages, com les dels escriptors liberals i socialistes: Almirall, Alomar o Prat de la Riba. Ambdues tradicions convergeixen en diverses formes de regionalisme, nacionalisme, iberisme o autonomisme (Molas 1997). Els llibres més importants són: *La tradició catalana* (1892) del bisbe Torras i Bages, *Lo catalanisme* (1886) de Valentí Almirall; i *La nacionalitat catalana* (1906) d'Enric Prat de la Riba¹⁸. La independència, no obstant, es deixava al marge d'aquestes formulacions (Colomines, 1993).

16 Extracte del *Memorial de Greuges*, redactat per Valentí Almirall i els juristes Joan Permanyer i Ayats, Francesc Romaní i Puigdendolas, i Josep Pella i Forgas, (Bosch, 2006). El seu títol complet és: *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña, presentada a su Majestad el Rey en virtud del acuerdo tomado en la Lonja de Barcelona el 11 de enero de 1885*.

17 Per a una bona descripció de l'industrialisme català, vid. Gary W. McDonogh, (1986); per a una descripció de les condicions políticourídiques del procés de codificació civil catalana, vid. Siobhán Harty (2002).

18 Vid. sobre Torres i Bages, Almirall i Prat de la Riba els articles continguts en el volum col·lectiu (Balcells et al. 1988).

No es tracta de discutir-les ara, només esmentaré que fins i tot la referència més important per a Torras i Bages, Jaume Balmes, l'obra del qual abasta especialment des del 1840 al 1848, va haver de muntar una estratègia implícita referent al pactisme polític quan va escriure *El protestantismo comparado con el catolicismo* (1842-44). Balmes mai no citava, si no era amb precaucions i de forma el·líptica, la rica tradició jurídica catalana que coneixia perfectament i que era la seva pròpia; podria haver estat acusat d'austacisme o de carlisme¹⁹.

Arribant ja al final, prefereixo centrar-me en el segon gran tret de l'esperit del pactisme polític: allò que he denominat en un altre lloc *nacionalisme invers* (Casanovas, 2006). Empraré també en aquest punt la comparació amb el pensament polític espanyol per explicar-lo i tractar de comprendre la sorprenent absència de teoria de l'estat a Catalunya durant el primer terç del segle XX.

La construcció de l'estat liberal fou un dels primers objectius dels pensadors polítics de la segona meitat del segle XIX a Espanya. Després del període del regnat de Ferran VII, les guerres carlines, i l'adveniment de la *Restauració* (1876), la Institución Libre de Enseñanza (ILE) es va encarregar de la reeducació del país i de la formació de líders progressistes dels diferents partits (liberals, republicans i, més tard, socialistes). Van ser denominats *krausistes* a causa d'un obscur pensador alemany, Krause, introduït a Espanya per Sanz del Río i seguit de lluny pel fundador de la ILE, Giner de los Ríos.

Foren els institucionistes, Francisco Giner de los Ríos, Gumersindo de Azcárate, Adolfo Posada, Nicolás Salmerón, entre molts d'altres, els qui van introduir a Espanya la filosofia del dret i de l'estat en sentit modern. Eren catòlics, moralistes, harmonicistes, pedagògics, uniformes. Pensaven l'estat liberal com un estat de dret per construir la nació, Espanya, i per fer tots els espanyols lliures i iguals. El dret públic, com a forma normativa, havia de constituir aquest estat, però la seva substància, el seu contingut, radicava en la riquesa, l'educació i la igualtat social. Rebutjaven el federalisme, per tal com pensaven que les finalitats materials i socials no podien ser aconseguides mitjançant la divisió o els "fragments" d'estat pròpies de les formes federals. Per tant, sustentaven una mena de bla centralisme administratiu.

No obstant això, la segona generació de krausistes va realitzar una interessant crítica dels trets romanents de l'antic estat imperial espanyol centralista, defensat i encara advocat pels partits més a la dreta. Fernando de los Ríos Alonso, en una conferència pronunciada a Columbia i presentada com a comunicació a la Conferència Interacional de Filosofia de Harvard l'octubre de

1926, va posar les bases d'aquesta crítica: la teoria de l'Estat-església segons la qual, el poder absolut de l'estat espanyol dels segles XVI i XVII va dur a una mena d'organització pública totalitària que tenia un objectiu religiós. L'estat era un Estat-església perquè "quan s'assignen finalitats totalitàries a l'estat, i se li assigna en exclusiva el dret d'especificar els mitjans per aconseguir-les excloent els organismes socials, aleshores la distinció entre estat i església desapareix" (F. de los Ríos, 1927)²⁰.

A l'època franquista, després de la Guerra Civil i de la II Guerra Mundial, aquesta crítica fou prosseguida des de l'exili per part d'alguns historiadors catalans. Pere Bosch i Gimpera (1980: 234-35) afirma clarament en les seves Memòries: "A l'imperi espanyol, hi ha moltes coses que anticipen algunes de les idees i mètodes del nazisme alemany"²¹.

És interessant la comparació amb el pactisme tardà del catalanisme. El catalanisme polític escrivia sobre Catalunya, però pensava en l'estat; el krausisme, en canvi, escrivia sobre l'estat, però pensava en Espanya. Els krausistes potser podien estar equivocats, però la seva proposta era construir primer la nació superant els conflictes socials. La construcció de l'estat liberal constituïa només el segon pas. Al contrari, des del 1906 al 1918 si més no, i més tard durant la dictadura de Primo de Rivera i la República, els pensadors *noucentistes* assumien que Catalunya ja era una nació consolidada, i essent una nació, pressuposaven també l'homogeneïtat social dels seus components. Somniaven en un estat, doncs, sense cap referència seriosa al canvi i la integració social que tingués la seva equivalència política en una teoria de l'estat concreta i ben situada sobre el territori. Anarquistes i socialistes van replicar violentament aquesta ingenuïtat durant els anys anteriors a la guerra civil.

5. Conclusions

El diàleg ha pres a Catalunya diverses formes des del segle XII. A grans trets, aquí n'he distingit tres basades en la idea del pacte entre el príncep i la comuni-

---

20 Prenc aquesta citació de Virgilio Zapatero (1999: 217). L'article original va ser publicat per l'Institut de las Españas, New York 1927. La primera conferència a Columbia duia per títol "Religión y Estado en la España del siglo XVI" (6 d'octubre del 1926). La comunicació a Harvard, "Carácter religioso del Estado español en el siglo XVI y su influjo en el derecho colonial".

21 La mateixa idea es troba completament desenvolupada quan Bosch-Gimera explica la seva "teoria de les superestructures". Segons aquesta teoria, des dels visigots, els intents de produir la unificació de la nació espanyola condueixen de fet a l'autonomització de les elits del govern com a cos separat de la realitat social del país. Vegeu els articles "El Imperio no es España" (1947), i "El problema religioso en España" (1947), a *El problema de las Españas* (1981: 178-222).

tat: pactisme primerenc, pactisme tardà i pactisme polític. El primer és proactiu i constitueix el que he denominat l'*esperit jurídic català*, una actitud que duu a un punt de vista contractualista i constitucionalista del poder. Els dos darrers, l'un essent el motlle de l'altre, alimenten la creació d'elits jurídiques i són reactius, defensius, basats en una concepció formalista del dret i de l'estat. El pactisme polític constitueix l'*esperit català jurídic*, un conjunt d'actituds, pressuposicions i pautes que pot alimentar i contenir —i de fet conté— diverses tesis oposades, i fins i tot contradictòries, sobre la societat, la nació i l'estat.

Tal vegada aquest conjunt de creences sigui una herència romàntica, l'ombra del dret antic català. Tanmateix, valdria la pena que el pactisme polític modern no oblidés les lliçons del vell pactisme jurídic: *In Cathalonia rex solus non condit leges, sed rex cum populo*.

Agraïments

Estic molt agraït al centre Català de la Universitat de New York i, especialment, a Mary-Ann Newman, per la invitació rebuda i la càlida acollida. Marta Pobleat, Joan-Josep Vallbé, i Núria Casellas em van ajudar a preparar la conferència original. Aquesta darrera versió de l'article es concentra en el vessant històric del diàleg i la dialèctica com a fonament de dret, i s'emmarca en els projectes: *ONTOMEDIA*. CSO-2008-05536-SOCI, TSI-020501-2008-131, IDT-2009SGR-0688.

Referències

- ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. 2007. "El XVIII: un segle sense política?", a J. Renyer, E. Pujol (dirs.), *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014*, Barcelona: Pòrtic, pp. 71-92.
- AMELANG, James S. 1987. *Honored Citizens of Barcelona: patrician culture and class relations (1490-1714)*. Princeton University Press.
- ARNAUD, André-Jean. 1969. *Les origines doctrinales du Code Civil Français*. Paris: LGDJ.
- BAJET ROYO, Montserrat. 2001. "Ciutadans de Barcelona, ciutadans honrats, i donzells en l'obra de Fontanella", *Quaderns d'Història*, 2001, 5: 159-170.
- BALCELLS, Albert (ed.). 1986. *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX)*. Barcelona: Ed. 62.
- BARÓ I QUERALT, Xavier. 2009. *La historiografia catalana en el segle del barroc (1585-1709)*, Olesa: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- BATLLORI, Miquel. 1979. "Reflexions sobre la cultura catalana del Renaixement i del Barroc", *A través de la història de la cultura*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 129-152.
- BATLLORI, Miquel. 1995. "Humanisme i erasmisme a Barcelona" (1956). *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Barcelona: Cercle de Lectors, pp. 73-85.
- BATLLORI, Miquel. 1997. "La Universitat de Cervera (1714-1842)", *Obra Completa*. Vol. IX: *La Il·lustració*, València: Tres i Quatre, pp. 167-209.
- BOSCH CAPDEVILA, Esteve. 2006. *Les competències legislatives de la Generalitat de Catalunya en matèria de Dret Civil en la Segona República: precedents, textos i discursos*. Barcelona: Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- BOSCH GIMPERA, Pedro. 1981. *El problema de las Españas*. México: Universidad Nacional Autónoma de México.
- BOSCH GIMPERA, Pere. 1980. *Memòries*. Barcelona: Ed. 62.
- BUSQUETS, Joan. 2001. "Catalunya i la pau de Westphalia. Missió diplomàtica de Fontanella al Congrés de Münster", *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 2001, 21: 241-259.
- CANSINOS ASSENS, Rafael. [1925] 1998. "Otro poeta se inclina hacia los niños", *La nueva literatura, segunda parte. Las Escuelas (1898-1900-1918)* [1925], in *Obra Crítica*, T. I, Sevilla: Diputación de Sevilla.
- CARRÈRE, Claude. 1971. "De l'esplendor a la decadència. Barcelona al segle XV". In: *8 conferències sobre Catalunya*. Barcelona: Proa, pp. 171-187.
- CASANOVAS, Pompeu. 1996. *Gènesi del pensament jurídic contemporani*. Barcelona: Proa.
- CASANOVAS, Pompeu. 2006. "El krausismo y la historia intelectual catalana", a M. J. Espuny, O. Paz, J. Cañabate, *Un siglo de derechos sociales. A propósito del centenario del Instituto de Reformas Sociales (1903-2003)*. Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions, pp. 111-134.
- CASANOVAS, Pompeu. 2011a. "Epíleg: el diàleg com a font de dret", a E. Lauroba et al. (Eds.) *Materials jurídics del Llibre Blanc de la Mediació a Catalunya*, Departament de Justícia, Centre d'Estudis Jurídics de la Generalitat de Catalunya, pp. 421-436.
- CASANOVAS, Pompeu. 2011b. "Dialèctica i humanisme en el pensament de Balmes", in *Comprendre. Revista Catalana de Filosofia*. (en premsa).
- COLOMINES, Agustí. 1993. *El catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*. Olesa: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- COTS I GORCHS, Jaume. 1955. *La vocación jurídica de Cataluña. Ensayo sobre el sentimiento en el pueblo catalán*. Barcelona: Bosch [reed. 1995].
- EIXIMENIS, Francesc. 1927. *Regiment de la cosa pública [1383]*. Barcelona: Ed. Barcino.
- ELÍAS DE TEJADA, Francisco. (1963-1965). *Historia del pensamiento político catalán*. Sevilla: Ediciones Montejurra.
- ELÍAS DE TEJADA, Francisco. 1948. "El pensamiento político de los juristas catalanes medievales". *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, año XCIII, T. XVI (184), 1-2:1-64.
- FERRO, Víctor. 1987. *El Dret Públic Català. Les Institucions de Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo.
- GINER, Salvador. 1984. *The Social Structure of Catalonia*, University of Sheffield: The Anglo-Catalan Society Occasional Publications.
- GRAU I ARAU, Andreu. 1998. *Les fonts clàssiques i medievals en la dialèctica de Petrus Ramus*, Barcelona: a.bis i Universitat de Barcelona.
- HARTY, Siobhán. 2002. "Lawyers, Codification, and the Origins of Catalan Nationalism, 1881-1901", *Law and History Review*, 20: 350-384.
- JANÉ CHECA, Òscar. 2006. *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*. Catarroja-Barcelona: Afers.
- LALINDE ABADÍA, Luís. 1980. "El pactismo en los reinos de Aragón y de Valencia", in L. Legaz et al. (1980a), pp. 115-139.
- LEGAZ Y LACAMBRA, Luis et al. 1980a. *El pactismo en la historia de España*. Simposio celebrado los días 24, 25 y 26 de abril de 1978 en el Instituto de España. Madrid: Instituto de España.
- LEGAZ Y LACAMBRA, Luis. 1980b. "Filosofía del pactismo", a Legaz y Lacambra (1980a) pp. 30-46.
- LLUCH, Ernest. 1996. *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona: Ed. 62.
- MASPONS I ANGLASELL, Francesc. 1932. *L'Esperit del Dret Públic Català (vist a través dels textos legals i la jurisprudència)*. Barcelona: Barcino.
- MCDONOGH, Gary W. 1986. *A Social History of Power in the Industrial Era*, Princeton: Princeton University Press. [Spanish translation by R. Güell, *Las buenas familias de Barcelona*, Barcelona: Omega, 1988].
- MOLAS, Isidre. 1997. "Identitat i formes de nacionalisme", in P. Casanovas (ed.). *Per una cultura democràtica. Les dimensions polítiques de la moral contemporània*. Cicle Aranguren I, Aula de Ciència i Cultura I, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell, Ajuntament de Sabadell, pp. 40-45.

- MONTAGUT, Tomàs de; FERRO, Víctor; SERRANO DAURA, Josep. 2001. *Història del dret català*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya.
- ONG, Walter J. 2004. *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue. From the art of Discourse to the Art of Reason*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- PALOS, Joan-Lluís. 1997. *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*. Vic: Eumo.
- RENYER, Jaume; PUJOL, Enric (eds.). *Pensament Polític als Països Catalans, 1714-2014*. Barcelona: Pòrtic.
- SALVADOR CODERCH, Pablo. 1985. *La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*. Barcelona: Bosch.
- SIMON I TARRÉS, Antoni. 2007. “El pensament polític català a l’edat moderna: una aproximació”, in J. Renyer i E. Pujol (Eds.), *Pensament Polític als Països Catalans, 1714-2014*, Barcelona: Pòrtic, p. 15-38.
- SKINNER, Quentin (1978). *The Foundations of Modern Political Thought. Vol. I: The Renaissance, Vol. II: The Age of Reformation*, Cambridge University Press.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume. 1982. *El pactisme a Catalunya*. Barcelona: Ed. 62.
- VALLET DE GOYTISOLO, Juan. 1980a. “Presentación”, in L. Legaz et al. *El pactismo en la historia de España*, pp. 7-24.
- VALLET DE GOYTISOLO, Juan. 1980b. “Valor jurídico de las leyes paccionadas en el Principado de Cataluña”, in Legaz y Lacambra et al. (1980a) pp. 75-110.
- VICENS VIVES, Jaume. 1954. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Ed. Proa.
- VILAR, Pierre. 1979. *Catalunya dins l’Espanya moderna*. Vol. I. Barcelona: Ed. Curial.
- ZAPATERO, Virgilio. 1999. *Fernando de los Ríos. Biografía intelectual*. Madrid: Pre-Textos, Diputación de Granada.